

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Investidura com a Doctor "Honoris
Causa" per la Universitat de València a
Antoni María Badía i Margarit

Discurs d'acceptació

València, 4 abril de 2003

ELOGI DE L'ERROR

Confessions d'un filòleg octogenari

per

Antoni M. Badia i Margarit

1 - Gràtitud. Oportunament el Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València s'adherí a una iniciativa de la Universitat d'Alacant, ratificada pel Consell Interuniversitari de Filologia Valenciana, per la qual aquella em distingia amb la col·locació del doctorat Honoris Causa, que es féu efectiva el passat mes de novembre de 2002. Encara jo no li n'havia donat les gràcies, i l'*Alma Mater* valenciana ja em feia saber que estenia la seva generositat envers mi fins al grau màxim de les seves possibilitats per honrar una persona, ço és atorgant-me, també ella, l'alta recompensa del doctorat Honoris Causa. No trobo paraules que expressin amb justesa el meu estat d'esperit davant la vostra exquisit. I, si ja eren moltes les mostres d'estima que jo havia rebut, durant llargs anys, de la Universitat de València, ara totes elles queden sublimades i excedides per aquesta distinció definitiva, que em converteix en membre de la vostra comunitat universitària. Encara vull precisar que, per a mi, el vostre gest, Rector i universitaris valencians, té una significació afegida que endebades cercaria, per la seva intensitat, en altres ocasions en què he estat recipiendari d'honors semblants en universitats estrangeres. Ja ho endevineu: penso en la militància per la llengua, que comparteixo tant amb la institució com amb la població universitàries de València. Amics: avui, amb l'èmfasi de la solemnitat que ens ha reunit, torno a dir-vos allò que ja sabeu: que estic amb vosaltres, que sofreixo amb vosaltres i que espero de poder festejar amb vosaltres l'acompliment dels nostres desigs comuns, amb vista al demà de la llengua de tots. Amén.

2 - Propòsit. Com correspondria al vostre esplèndid regal? Si l'ocasió se m'hagués presentat abans de l'al·ludida sessió acadèmica d'Alacant, estic segur que no hauria vacil·lat a parlar-vos de les *Regles de esquivar vocables*: un tema de llengua catalana, al qual he consagrat laboriosos esforços durant cinquanta anys de la meua vida, una sòlida defensa de la seva unitat, amb protagonistes de la València i la Barcelona d'ahir, i objecte tant de comunió com de dissensió entre filòlegs d'avui, també valencians i catalans. Un tema, en fi, que és lluny d'exhaurir-se i que encara donarà molt de si. Què més hauria volgut, que parlar-vos-en ací? Tanmateix, la notícia que la Universitat de València tenia el projecte d'organitzar la present celebració m'arribà quan jo ja estava enllestit el discurs que llegiria a Alacant, el qual, naturalment, versava sobre les *Regles*. Què faria? Malgrat que el text se m'allargassava, no podia partir-lo, per dedicar-ne una meitat a l'acte d'Alacant i l'altra, a l'acte d'avui, perquè no volia atemptar contra la seva unitat de concepció i de redacció i, d'altra banda, tampoc no em feia gràcia de convertir-me en l'"home de les *Regles*", com si ja no tingués res més a dir. Cercaria un tema nou. I tinc la

satisfacció de dir que foren les *Regles* les que em suggeriren el tema, molt subjectiu per cert, del discurs que ara enceto. Vegem-ho: les posicions adoptades, per exemple, sobre l'autoria de les *Regles* ens han dividit entre els qui pensem que les redactà Pere Miquel Carbonell i els qui es resisteixen o s'oposen a atribuir-les-hi. Un dia la història dirà qui té raó. Mentrestant -em deia-, si jo m'equivoqués (és a dir, si Carbonell no en fos l'autor), quines conseqüències se'n desprendrien? En aquest supòsit, el meu error hauria incitat a esgotar la recerca amb vista a la conclusió definitiva. L'error seria, doncs, una via cap a la veritat, seria font de veritat! Com és de cert, allò tan dit i repetit, que de la discussió ve la llum! Heus ací per què he escollit, per a la sessió acadèmica d'avui, de fer l'elogi de l'error, dels errors, que tant pesen en la història de la ciència en general, i també en les ciències del llenguatge en particular, i ho dic així, no perquè els lingüistes ens hàgim equivocat més que els altres investigadors, sinó perquè examino els fets des d'una òptica que tinc més propera per raó del meu ofici. I, sobretot, perquè contaré els meus propis errors. Seré una imatge estilitzada dels "penitents públics" de la litúrgia medieval? Procuraré de no caure, emperò, en el temut masoquisme, car les equivocacions en la recerca es poden tornar alliberament personal i progrés científic, cosa que depèn, en bona part, de la voluntat de qui les ha comeses. Si les coses són així, si l'error, ben mirat, contribueix a aclarir dubtes, a desfer malentesos i, en suma, a fer anar endavant la ciència, seria absurd de cantar-ne les excel·lències?

3 - Algunes consideracions sobre la recerca i el risc d'equivocar-s'hi. Comprend que el títol del meu discurs fibla com una fuetada, si més no a la primera lectura. Us prego de no entendre'l com una *boutade*, imaginada per fer-m'hi veure, sinó com l'exponent d'una realitat que sovint costa de veure, de tant corrent que és. La ciència és un gran treball d'equip: allò que no ha aconseguit un investigador ho aconsegueix un altre, el qual, d'altra banda, en rigor només s'ho pot atribuir gràcies a la feina feta abans per aquell. Ara bé, això, que és d'una lògica aclaparadora, i que des de temps immemorial ho han entès i ho practiquen les petites formiguetes del camp, l'home de tots els temps ho entén, no debades és l'*homo sapiens*, però no sempre ho practica, perquè, savi com és, sovint cuita a involucrar-hi uns quants distinguos per estalviar-se de practicar-ho.

Per què? Hi intervenen dos factors: un, de temporal i un altre, de temperamental. Que tot el que s'havia fet abans d'entrar nosaltres a la palestra és útil, àdhuc indispensable, per tirar endavant (tret de fracassos notoris, que òbviament queden descartats), en principi ho accepten els homes de ciència de l'època actual. Tots ho accepten, però no tots ho reconeixen: en efecte, hi ha qui, tot aprofitant-se de les aportacions dels predecessors, no ho fa sense bescantar-ne la memòria. I això perquè, com dic, el temperament de les persones hi juga un paper important. Si llegiu les recensions d'un llibre, escrites per persones diferents, en concloureu que un presumpte error no hi és jutjat igual per tots els qui tracten del mateix llibre. Hi hauria, doncs, un error absolut i els errors vistos subjectivament i alternativament pels qui els cometem, els qui els perceben i els qui els denuncien? Això també voldria dir que no hem de descartar uns judicis teleològics o, dit en llenguatge més planer, interessats (és a dir, ben intencionats o mal intencionats).

Més, encara. L'experiència ens diu que, mirant les persones que es consagren a la recerca, cal distingir entre els qui *malden* per treballar bé i els qui ja *saben* que treballen bé. Què més natural que aquests siguin més sensibles que aquells a certes crítiques o

meres insinuacions emeses per tercers? També ens diu que, quan els uns (els qui hi *malden*) i els altres (els qui ja ho *saben*) es posen a jutjar les aportacions d'altri, ho fan de maneres molt diferents, en el fons i en les formes. No continuaré per aquest camí, malgrat que endevino que els qui m'escolten ja estan aplicant les actituds dites a persones concretes (com si esperessin que jo en precisi els noms). No ho faré: jo parteixo d'una apreciació personal de conjunt, gràcies a la qual, després de vagar durant més de seixanta anys pels viaranys de la ciència amb els ulls oberts, ara puc fondre, en una breu apreciació esquemàtica, dotzenes i dotzenes de comportaments dels conreadors de la filologia romànica.

Nogensmenys, no donaré per acabades aquestes consideracions sense al·ludir a un dels fruits més saborosos de les meves anàlisis sobre l'error, que tant elogio. Hi he après molta psicologia. A hores d'ara estic en condicions d'escriure un llibre sobre la psicologia del detractor. Els mateixos detractors em farien fàcil la feina: que malament amaguen llurs (per a ells secretes) segones intencions! Que clarament fan ostentació del que ells saben sobre la matèria! Que poc fan costat a l'autor del llibre que jutgen, sobretot si és un novençà que s'inicia! D'altra banda, cuito a afegir que assenyalar els errors d'un treball és una obligació moral dels professionals. Si els entesos en un tema no posen els punts sobre les is a propòsit d'un llibre que conté defectes (d'informació, de mètode, d'interpretació, etc.), jugaran una mala passada al concepte que he expressat abans, de la ciència com una labor d'equip. La recerca tampoc no anirà endavant per la inhibició o la renúncia de qui, podent desbrossar els camins amb l'avaluació de la dita obra, els deixa tan intransitables com eren abans de la seva aparició. També des d'aquest angle, el llibre que jo deia que podria escriure hauria de contenir un capítol sobre l'especialista que fuig d'estudi. Ara bé, a desgrat de les meves insinuacions, que tothom estigui tranquil: no escriuré el llibre. Desitjo d'entrar un dia, ja no llunyà, al regne de la veritat sense cap llast que m'ho obstaculitzi. Sempre he procurat d'ésser lleial amb mi mateix i amb els altres, i el que dic m'hi faria deslleial. Entrem, doncs, en el tema de la dissertació.

4 - Cop d'ull sobre encerts i errors en la filologia romànica. Els meus darrers comentaris semblen contradir-se amb les contundents afirmacions que abans he proferit sobre la ciència com a treball d'equip. Les ratifico: la recerca progressa per la combinació dels esforços de qui, tot corregint o superant errors dels qui l'han precedit, fa uns passos endavant que, a llur torn, seran represos (corregits o superats) pels qui en prendran el relleu. Tanmateix, és humà que aquest traspàs de feines no es faci sense reticències de qui se sent corregit o superat. A qui li agrada que li retreguin que no treballa prou bé? Pensem un moment en els concursos dels infants d'una escola: tots volen ésser-hi dels primers i els qui no ho aconsegueixen (que sempre són, és clar, la majoria) s'esbatussen amb els qui guanyen. També ací, la gent gran reproduceix situacions que semblen exclusives dels escolars, sense adonar-se que les diferències no són de continguts, sinó de proporció. Cada premi Nobel suscita un cert malestar entre els qui estan convençuts que també ells se'l mereixien. I si la qüestió no és tan catastròfica com podríem imaginar, és perquè, com dèiem, ací intervenen els temperaments, que matisen reaccions i judicis.

El cas és que els homes de ciència discuteixen i es barallen sobre punts encara no prou aclarits en el camp de llurs especialitats respectives. També aquestes especialitats en gran part maduren i progressen gràcies a les discussions i a les baralles que elles mateixes

provoquen. Fa un parell d'anys vaig dedicar un record als resultats positius que la lingüística romànica s'apuntà com a conseqüència de diverses polèmiques que protagonitzaren destacats romanistes entre el darrer terç del segle XIX i el primer del segle XX. Eren les següents. - *a*) El concepte de *lleï fonètica*, que els neogramàtics alemanys consideraven d'acompliment mecànic (*ca.* 1878) fou rebutat amb duresa per prestigiosos romanistes com Graziadio Isaia Ascoli i Hugo Schuchardt, i, gràcies a ells, la posteritat el modificà notablement. - *b*) Les fronteres dialectals, l'existència de les quals havia estat posada en dubte per Gaston Paris (1888), foren reafirmades amb contundència per Louis Gauchat (1903). - *c*) L'aparició de *l'Atlas Linguistique de la France*, de Jules Gilliéron (a la fi del segle XIX), suscità dures polèmiques, tant per la novetat de la metodologia com pel caràcter violent del seu obstinat autor. - *d*) Havent adoptat Wilhelm Meyer-Lübke (1925) i Ramón Menéndez Pidal (1926) posicions diametralment oposades sobre la filiació romànica del català, els romanistes es dividiren en "gal·loromanistes" i "iberoromanistes" respecte a aquesta llengua, en el decurs d'una llarga polèmica que forní una rica bibliografia sobre el tema. - *e*) El 1928 Ernst Gamillscheg publicà el seu diccionari etimològic francès, altament tributari, des del punt de vista metodològic, de les rigoroses lleis fonètiques tal com les concebien els neogramàtics. Leo Spitzer, que se'n sentia molt independent, s'hi llançà en contra amb vigoria. No era possible el diàleg entre ambdós. - Totes cinc polèmiques tingueren moments forts i s'hi encreuaren frases dures. Amb tot, com insinuava abans, la lingüística romànica hi guanyà qui-sap-lo, en dades acumulades, en avançaments metodològics, en interpretacions de conjunt. Sí, és ben cert que de la discussió ve la llum.

S'equivocaria qui, veient que les cinc polèmiques que acabo d'esmentar s'acabaven abans de 1930, en concloués que avui filòlegs i lingüistes ja no discrepen ni discuteixen. Això seria en contra de l'essència de la nostra professió. Continuem discrepant i discutint i, gràcies als nostres debats, la ciència tira endavant. Tancaré la llista amb la menció d'una polèmica que fa poc ha transformat de soca-rel un capítol de la història de la llengua que ens semblava intocable i que ens afecta molt de prop, un capítol que, avui mateix, encara no veu consumada la seva transformació. Penso en el dialecte mossàrab, a la península Ibèrica. Ja començat el segle VIII, a les terres que havien assimilat la romanització, el parlar corrent era la mescla d'un llatí deformat (que n'era la base remota) i de noves formes expressives (espontànies o manllevades), la qual mescla un dia llunyà cristal·litzaria en noves llengües concretes. En aquesta fase amorfa i balbucient d'una llengua encara incerta, la invasió dels àrabs a la península Ibèrica provocà tant l'èxode de bastants cristians vers les comarques septentrionals no envaïdes (o menys afectades), com l'estancament dels qui restaren sota el domini musulmà, que eren la majoria (i que hom anomenà *mossàrabs*). És cosa provada que, en els primers temps, els mossàrabs continuaren valent-se de l'argot esmentat (= llatí deformat + noves formes), ni més ni menys que els exiliats del nord. Tanmateix, aquests, lliures, anaren transformant, regularitzant i polint llurs formes de llenguatge que, com dic, un dia constituïrien estructures consistents, mentre que els mossàrabs, incomunicats, es trobaven abocats a quedar-se amb un sistema lingüístic fossilitzant. Hi havia noms de lloc preexistents a la invasió (d'estirp llatina indubtable, però d'evolució fonètica interrompuda), els quals palesen tant l'existència del parlar mossàrab com la seva fesomia arcaica. Per tant, un dialecte precari i efímer. En efecte: arribaria un dia que els mossàrabs, com a poble, serien

perseguits, deportats, anorreats. És cert que en romangué la toponímia, però, amb l'extinció del poble, se n'extingiria la llengua viva. Això no obstant, els noms de lloc (comprovats i mantinguts) i uns testimonis documentals (dubtosos, errívols o mal llegits) foren interpretats per historiadors fantasiosos com una prova fefaent de la pervivència tant del col·lectiu humà com del seu parlar obsolet. D'ací que els estudiosos treballassin amb un veritable mite com si fos una realitat indiscutible: era de creença molt estesa que Jaume I, en emparar-se de València el 1238, encara pogué enllaçar amb uns mossàrabs supervivents que, en una parròquia propera a la ciutat (en el lloc dit la Roqueta), li passaven la torxa d'una llengua que havia resistit cinc centúries, a l'aguait d'aquell moment venturós. Pel que fa a l'atractiva tesi del mossarabisme resistent, tan bonica com mal documentada, bastarà citar tres noms simbòlics que la representen: Ramón Menéndez Pidal (que hi basà, com si res, els *Orígenes del español*), Manuel Sanchis Guarner (que n'aplicà la doctrina a la formació de les llengües hispàniques, sobretot de la catalana) i Joan Coromines (que arribà a fer-ne un mètode de recerca etimològica). I bé, en poc més d'un quart de segle, el magne i aparentment sòlid edifici del món mossàrab s'ha esfondrat, per obra d'uns quants investigadors que s'han llançat a estudiar les fonts documentals sense prejudicis i amb objectivitat. Malgrat que en aquesta sala no deu haver-hi ningú que ho ignori, em plau de proclamar que en l'aclariment de la veritat històrica sobre el tema ha excel·lit Carmen Barceló, catedràtica d'aquesta Universitat de València. Ho repeteixo: els professionals de la recerca discrepen i discuteixen. I és gràcies a la feina que fan, que progressa el coneixement científic. Qui s'equivoca no deixa d'aportar dades ni de provocar reflexions, sense les quals diverses qüestions importants restarien irresoltes o paralitzades.

Bé, potser ja n'hi ha prou de preàmbuls. En això que segueix, parlaré de quatre treballs meus que contenen errors que foren airejats per recensions adverses o en les polèmiques que suscitaren. És curiós que tots quatre constitueixen el grup dels llibres en els quals he enterrat més esperança de contribuir a l'avenç de la matèria i més il·lusió per la novetat que, si més no per a mi, implicaven. Diré que aquests sentiments eren tenyits, en el primer (de 1947), amb unes mires interessades (era la tesi doctoral i se'm feia inevitable que les ganes d'aconseguir un títol acadèmic decidissin matisessin l'engrescament propi d'un primer treball extens). Pel que fa als altres tres llibres (de 1951, 1969 i 1981), hi conflueixen tant la dita il·lusió com alguns factors consistents (el tema, els fins, el mètode, els estudiants, l'oportunitat, les circumstàncies, les conseqüències), els quals marcaren fites sense parió en la meua vida professional consagrada a la llengua catalana. D'ací que m'hi llancés amb entusiasme, amb fogositat i amb ganes de fer-ho bé. Ben mirat, però, això no significava que, a l'hora de la veritat, com se sol dir, tothom trobés que jo ho feia tan bé com desitjava.

5 - La tesi doctoral (1947). És sabut que l'any 1939 la Facultat de Filosofia i Lletres (sobretot la Secció de Romàniques) de la Universitat de Barcelona esdevingué un veritable desert: l'exili, la renúncia i la "depuración de funcionarios" (amb les seqüeles d'expulsió o de confinament) de bon nombre de professors, provocaren que l'ensenyament hi quedés en mans de docents mediocres (vinguts d'on fos) i de joves llicenciats de fresc (que s'hi improvisaven). Cal exceptuar-ne uns pocs professors solvents, que salvaven uns mínims indispensables de decòrum. Dit això, no ha de sorprendre ningú que els qui

freqüentàrem les aules barcelonines en aquella època per força havíem d'ésser uns autodidactes. Just al darrer any de la carrera (1942-1943), em vaig incorporar als nous "Estudis Universitaris Catalans" que, amb el risc inherent a la forçada clandestinitat, organitzà l'Institut d'Estudis Catalans. Allí vaig seguir, entre d'altres, cursos professats per Ramon Aramon (lingüística) i Jordi Rubió (literatura), quan jo, per la Universitat, ja estava aprovat "formalment" de gramàtica històrica castellana (per més que, si en sabia alguna cosa, era per haver-la estudiada pel meu compte). A cada pas ens adonàvem de les mancances esfereïdores que tenia la nostra preparació (sobre romanística general, sobre metodologia, en bibliografia). Per això, llicenciat el 1943, i sense ningú a Barcelona que pogués dirigir-me una tesi doctoral (que, d'altra banda, ja tenia bastant encarrilada), vaig córrer a Madrid, on Dámaso Alonso, malgrat els seus innombrables compromisos, accedí a ésser-ne director. Així jo encetava una sèrie de ràpids viatges a Madrid, d'una fugacitat que encara hauria pogut ésser més extremada, car de vegades (prèvia cita convinguda amb ell) passava dos dies a Madrid i, a la fi, només havíem aconseguit de veure'ns uns minuts, rellogte en mà. És clar, de retorn a Barcelona, jo l'abassegava trametent-li esquemes, esborranys de capítols, preguntes sobre dubtes, etc., que ell amb prou feines si tenia temps de llegir "en diagonal" (del que no en tenia gens, de temps, era per a respondre-hi). A despit de tot, servo un record inesborrable de les remarques, sobretot de mètode, que es traslluïen del que em deia Dámaso Alonso i que en cap cas no eren per quedar bé ni per sortir del pas. Per a mi, ell fou un veritable mestre. El juny de 1945 vaig passar bé la prova del doctorat; naturalment a Madrid, com aleshores era obligat. La tesi tractava dels adverbis pronominals *hi* i *en* a la Península Ibèrica, unes partícules que s'extingiren en castellà al segle XV i que avui ens costa tant de salvar de desaparició en el català. Fets els tràmits de rigor, el llibre fou publicat l'any 1947, entre els "anejos" de la *Revista de Filología Española*, i suscità una desena de recensions, a càrrec de diversos romanistes que en donaven compte i hi feien comentaris (positius o reservats), tots benvinguts.

Tres anys després, el filòleg romanès Demetrio Gazdaru, resident a l'Argentina, publicà un article sobre el meu llibre, a la revista *Filología* (II, 1950). Aquesta, aleshores dirigida per Alonso Zamora Vicente, era l'òrgan del recompost institut de filologia de Buenos Aires (i omplia el buit creat per la destitució, per raons polítiques, d'Amado Alonso, l'anterior director, el qual, ja instal·lat a Nord-Amèrica, continuà a Mèxic l'antiga *Revista de Filología Hispánica* "bonaerense", amb el títol modificat de *Nueva Revista de Filología Hispánica*). L'article de Gazdaru era una crítica dura de la meua tesi: no deixava de reconèixer l'aportació que significava, però hi denunciava omissions i errors (sobre els quals, a parer meu, unes vegades tenia raó i unes altres no en tenia). La lectura de l'article m'afectà profundament. Més ben dit: em disgustà, sobretot perquè Gazdaru hi feia al·lusió, repetidament i no sense una certa ironia, a la meua "actitud científica". Passats uns dies, i recobrada la serenitat, vaig escriure una resposta a Gazdaru i la vaig trametre a Zamora Vicente, amb qui, entre la gent de Madrid, jo sintonitzava bé i que tenia (i tinc) per un bon amic. Ja s'entén que, en aquella ocasió, Zamora passava una temporada a l'Argentina, com a professor visitant. Jo li demanava d'inserir el meu text a *Filología* (no li deia que m'atenia al dret a rèplica, precisament perquè es tractava d'ell). Per això em sorprengué granment que Zamora em retornés l'article, amb una lletra amable, amb la qual, però, volia justificar el seu rebuig a publicar-lo. Si no era perquè ell, per companyonia o amistat, se sentís compromès amb Gazdaru, caldria creure que els meus errors eren més greus que

jo no pensava? Aleshores jo, entossudit, vaig enviar l'article a la *Revista de Filologia Española*, que me'l publicà el 1951. L'he rellegit fa poc i reconec que, encara avui, no m'apar incorrecte ni mal enfocat. Mentrestant, jo havia pres nota dels meus errors, havia après més de metodologia en història lingüística i també, com deia abans, una mica de psicologia del recensor. Anys després, sabent que hom preparava una miscel·lània d'homenatge a Demetrio Gazdaru (que aparegué el 1973), m'hi vaig fer present amb un article, amb ganes de fer-li avinent que no li guardava cap rancor. Però ell no me'n digué ni un mot.

6 - *La Gramàtica històrica catalana (1951)*. Aquest era un vell somni, que datava dels primers anys quaranta, quan els estudiants de llicenciatura trobàvem a faltar tantes coses a la Universitat. Una d'elles, i no pas petita, era un manual de gramàtica històrica catalana. És cert que per al castellà disposàvem del conegut text de Ramón Menéndez Pidal. Tanmateix, els pocs que ens interessàvem pel català ens delíem per un llibre paral·lel al del castellà. Així és que, amb més il·lusió que preparació, encara estudiant ja m'havia fet plans i esquemes d'un llibre destinat a omplir aquest buit de la bibliografia lingüística. Durant les meves oposicions a la càtedra universitària (1947 i 1948), vaig poder donar compte de la tasca que tenia entre mans, força avançada: el somni anava esdevenint realitat. No és cap secret que els puntals de l'esborrany primitiu del llibre foren, entre d'altres, la dita gramàtica de Menéndez Pidal, la fonètica i la morfologia rosselloneses de Pierre Fouché, l'estudi sobre l'alguerès de Heinrich Kuen i les conegudes *Vidas de santos* (en la part aleshores editada i estudiada per Joan Coromines). Per a la versió definitiva vaig incorporar-hi el resultat de noves consultes bibliogràfiques i un cert nombre d'exemples provinents de llegir textos antics. Així, la meua *Gramàtica històrica catalana* (ai las!, redactada en castellà) aparegué el 1951. Tenia imperfeccions evidents (no contenia la part de sintaxi, era més una síntesi de la bibliografia existent que fruit del contacte directe amb els textos, no m'hi comprometia en casos dubtosos, mancava d'un suport fornit per més de cinquanta anys de romanística, etc.). Conscient d'aquestes deficiències, ja arran de la seva publicació vaig començar de prendre mesures per anar-les corregint, tot confiant en la sàvia dita que "el millor moment d'un llibre d'aquesta natura és la segona edició". Una segona edició que, malauradament, ja no redactaria. Per sort, el meu llibre fou complementat, a penes passat un any, per un altre del mateix títol, obra de Francesc de B. Moll. Recordo amb emoció el dia que Moll i jo, dinant a casa meua, descobrírem que, ignorant-ho l'un de l'altre, havíem escrit sengles gramàtiques històriques: la meua es trobava en premsa; la seva, en l'etapa final de redacció (en això, com en res, no hi hagué mai cap problema d'entesa entre nosaltres dos: més aviat se n'enfortí la nostra amistat). Malgrat tot, era d'esperar que el meu llibre prestaria el servei previst. Que així seria, semblaven posar-ho de manifest les dues dotzenes llargues de recensions de què fou objecte; que així fou, no deixa de confirmar-ho que l'hagin fet servir tots els especialistes i abundoses generacions d'estudiants, i que així és encara avui, ho palesa que, bo i superat per cinquanta anys de bibliografia posterior, continuï essent un llibre de referència.

Aquesta bassa d'oli, en la qual ens movíem pacíficament Moll i jo i els usuaris de les nostres gramàtiques històriques en els primers anys cinquanta, fou trasbalsada, pel desembre de 1953, per una mena d'huracà que recordava, en sentit figurat, els que assolen

les terres americanes. De Chicago estant, Joan Coromines ens trameté, a Moll i a mi, el text original d'una severa recensió dels nostres llibres, sobretot del meu. En realitat, aquesta recensió condensava diverses lliçons sobre una matèria que, sense la desfeta de 1939 i el subsegüent exili de Coromines, segurament jo hauria rebut d'ell mateix, com alumne seu que hauria estat a la Universitat de Barcelona. No cal dir que hi vaig aprendre molt, jo, un autodidacte que, sense haver complert trenta anys, m'havia llançat a una empresa superior a les meves forces, per tal com requeria una informació i una maduresa de què aleshores jo mancava. Tanmateix, la recensió de Coromines contenia punts discutibles pel contingut i algunes inexactituds seves, probablement a causa d'una lectura massa ràpida dels nostres llibres. I tot, en l'estil aspre de qui no envia les coses a dir i recorre a la ironia (així, després de citar uns romanistes prestigiosos als quals ell havia retret errors, afegia: "no diran Badia i Moll que no els poso en bona companyia"). Ara bé, per què embolicar-ho amb altres coses? No dic això sense motiu: la carta i el text de Coromines traspuaven la justa recança de constatar que un jove inexpert com jo ocupés un lloc que "estava destinat a ell" i pecaven de mala informació (em feia erròniament deixeble d'Antoni Griera, amb qui és cert que jo tenia relació, però de qui, com a mestre, si de cas només hauria pogut aprendre que el basc era una llengua romànica!). Més greu, encara: em deia que el neguitejava que la publicació de la seva recensió pogués perjudicar-me en la carrera professional, com deixant-me entendre que estaria disposat a retirar-la. Per descomptat, no vaig caure a la trampa: el gener de 1954 vaig contestar-li que publicar un llibre volia dir assumir-ne els riscos, i que jo els assumia quant a la meua gramàtica històrica (i, encara, li indicava algunes distraccions que ell, sens dubte per haver-la llegida massa de pressa, havia sofert en redactar l'article). Ja no em digué res més, però la seva benèvola concessió (a Moll i a mi) fou de llevar alguns trossos de la recensió. Així reduïda, i intitulada "De gramàtica històrica catalana: a propòsit de dos llibres", la publicà a l'Homenatge a Leo Spitzer (1958) i, una dotzena d'anys més tard, la reproduí en el recull *Lleures i converses d'un filòleg* (1971). En suma, l'aportació de Coromines a la meua gramàtica històrica fou tècnicament molt beneficiosa i humanament més aviat decebedora. La lliçó de psicologia, magnífica.

D'altra banda, el meu tracte amb Joan Coromines sempre fou correcte, però també distant, cerimoniós i afectat; així, per exemple, em féu ofrena del llibre al·ludit, que dedicava al "savi mestre dels joves, finíssim col·lega". Essent ell a l'exili, ens havíem escrit i bescanviat publicacions i jo compartia amb molts una gran admiració per ell i les seves obres. Però no el vaig conèixer personalment fins al Congrés de Romanística de Barcelona (1953). Aleshores declinà una invitació a dinar a casa meua (potser perquè tenia l'esmentada recensió en curs de redacció?), bé que poc després accedí a trobar-nos en un restaurant. Al diccionari em tracta com un de tants (és a dir, com el que sóc), malgrat que s'ho enginyà perquè la meua gramàtica històrica (ni cap altre treball meu) no apareguessin a la bibliografia, sense deixar, però, de referir-s'hi en el text. M'ho vaig prendre com una entremaliadura infantil que fins ara no havia comentat mai i que sempre m'ha inspirat un somris de comprensió.

7 - **La sociolingüística i *La llengua dels barcelonins* (1969).** Amb el present enunciat em refereixo, no solament a aquest llibre concret de 1969, sinó a tot un bloc de publicacions meves sobre llengua i societat, en les quals m'he ocupat, a) d'antuvi, dels

generosos esforços fets per gent abnegada i compromesa, a partir del tombant del segle XIX al XX, per aconseguir la normalització d'usos de la llengua catalana i dotar-la d'una codificació i d'una normativa que la refermessin; b) en segon lloc, de la brutal persecució de la llengua desencadenada arran de la desfeta de 1939, la qual cuidà fer-la desaparèixer des de diversos angles (interdicció d'usos públics i d'ensenyament, i indefensió davant allaus no contrarestabes d'immigrants castellanoparlants), i c) per fi, de la seva situació actual de "llengua en contacte" amb el castellà (amb problemes delicats d'interferència, de normativa, d'ús social, d'entesa entre règims autonòmics políticament desconnectats o malavinguts, de la nova immigració avui en curs; en suma, d'un futur ardu i incert). Vaig estrenar-m'hi amb diversos treballs, en bona part recollits en el llibre *Llengua i cultura als Països Catalans* (1964), en el qual divulgava aspectes d'una gran aventura col·lectiva que tant apassiona els sociolingüistes d'arreu del món com ens fa patir als qui en som protagonistes obligats dins de casa. Deixeu-me dir que aquest petit volum fou molt ben acollit (se'n feren 14 edicions) i posà de manifest una nova dimensió de la meua vida professional per a la qual jo no estava preparat, però que se m'imposà en consciència. Francesc Vallverdú escriví un dia que jo era un sociolingüista "per accident": segons ell, si no hagués estat per l'ensulsiada de la llengua i la cultura catalanes de 1939, jo no m'hauria desviat de la lingüística històrica en què m'havia format. I tenia raó: la situació dramàtica de la meua llengua se m'anteposà a qualsevol raonament objectiu. Per aquesta raó vaig tolerar que em diguessin sociolingüista. A casa meua tinguérem les primeres reunions del Grup Català de Sociolingüística. Ens hi trobàvem, entre d'altres, Francesc Vallverdú, Joaquim Torres, Aina Moll, el Lluís V. Aracil d'aquella època (per a mi, la bona), l'alacantí Francesc Gimeno, "els de Perpinyà" (com els anomenàvem familiarment); fins i tot hi acudí una vegada Albert Verdoodt, de Lovaina. A l'estiu de 1974 vaig assistir al VIIIè Congrés Mundial de Sociologia, que tingué lloc a Toronto, on, gràcies als bon oficis d'Aracil, hom ens havia reservat tota una sessió per a la sociolingüística catalana. Amb aquesta eufòria de contribuir a salvar la llengua malalta, per les vacances de Nadal de 1964, ajudat per estudiants universitaris i per la meua família, jo havia llançat una enquesta sobre la llengua catalana a Barcelona. En sorgí el llibre *La llengua dels barcelonins*, vol. I (1969), que fou lloat pels lingüistes (per la seva originalitat dins la bibliografia) i blasmat pels sociòlegs (per greus deficiències de mètode). (Quedava el segon volum. Estirat per altres compromisos, aquest se m'endarreriria. Amb una generositat que els honra, Maria Teresa Cabré i Joan Martí el redactaren, tot esforçant-se per adoptar-hi el mètode i l'estil del primer volum. Només deixaren per a mi les conclusions generals. Mentrestant, aparegueren problemes d'edició i potser l'obra no serà completada mai).

Perdó per tot el que acabo de dir, que més aviat sembla extret d'unes memòries. Calia, però, exposar-ho, per justificar que, com insinuo, el llibre de l'enquesta resultés, malgrat basar-me jo en dades verídiques, farcit d'errors de moltes classes. Com a garantia de veracitat, puc dir que he conservat, enquadrades, les 3.494 respostes rebudes. Recordo les crítiques que en feren Joaquim Torres i Emili Boix, tots dos, d'altra banda, bons amics meus. Tanmateix, els judicis adversos a la "mena de sociolingüística" que jo conreava venien de més lluny, i devien arrencar d'un vell article, publicat al núm. 31 de *Qüestions de vida cristiana* (1966), monogràfic sobre "La immigració", en el qual jo feia consideracions banals sobre la immigració dels anys seixanta i formulava cànides propostes amb vista a la integració idiomàtica i cultural de les persones afectades (un

article, en fi, que al moment oportú ja fou contestat per algun sociòleg). Molt més ençà, la crítica més afinada a la “meva” sociolingüística fou la que, amb les armes de la rigorosa sociolingüística *comme il faut*, aparegué a la revista *Els Marges* (1978), deguda a la ploma de l'amic i company Joan Argenter, antic alumne meu a la Universitat de Barcelona (alumne -no caldria puntualitzar-ho- de lingüística històrica, una matèria “més meva” que la sociolingüística).

No serà que en el decurs del temps se m'ha anat esmussant la sensibilitat davant les denúncies dels meus errors? De fet, la llunyania temàtica i metodològica envers les ciències socials deu explicar que l'únic retret que jo mateix me'n vagi fer fos de demanar-me: “per què t'hi ficaves?”. La frase resumeix la meva reacció davant les invectives amb què hom m'ha obsequiat en aquest terreny, reacció que, si no tinc per negativa, és, com dic, per la raó de forasteria pel que fa a una disciplina que en rigor no és la meva. Altrament, potser lamentaria els errors comesos o m'hi indignaria o intentaria d'exculpar-me'n. Però no: atès que jo sabia amb certesa quina era la poderosa força interior que m'hi empenyia, que era la “lleialtat lingüística” (per dir-ho amb un terme d'aquesta matèria que no domino), no m'he amoïnada gaire a considerar les imperfeccions denunciades. Com podria oblidar mai les notables dosis d'humanitat que degotaven de les respostes a l'enquesta de 1964? O l'encoratjament que he rebut per part de lectors dels meus llibres de sociolingüística imperfecta? Això no vol dir que ara no hagi après força de la “sociolingüística canònica”. Ben mirat, però, difícilment ho podré demostrar amb nous treballs, que ara serien de convers, no perquè se n'hagin esgotat els continguts o els seus problemes ja estiguin resolts, sinó perquè m'he tornat el fill pròdig que torna a la casa del pare, ço és a la lingüística històrica i a la història de la llengua (que, d'altra banda, mai no he deixat tampoc de conrear d'una manera o altra). Manta vegada he recordat aquella dita que fa: *on revient toujours aux premiers amours*.

Quin balanç faig, doncs, de les meves llargues, intenses i mantingudes incursions en el camp de l'ús social de la llengua catalana? Si puc parlar amb sinceritat, diré que no les considero estèrils, sinó profitoses, tant per a mi (que he après molt sobre un aspecte rellevant del llenguatge i he satisfet un deure de consciència), com per a la gent interessada que ha llegit els meus assaigs (i que són els qui, així, han copsat els lligams que relacionen la llengua amb la història recent, els condicionaments socials i la política lingüística).

Tot comptat, si la crítica de Demetrio Gazdaru m'havia afectat i disgustat (núm. 5), si la de Joan Coromines m'havia resultat beneficiosa i decebedora ensems (núm. 6), la crítica que sociòlegs i sociolingüistes observants han fet a les meves intemperàncies pretesament sociolingüístiques m'ha tranquil·litzat, en el sentit que amb la tasca que hi he dut a terme no he perdut el temps ni he deixat de contribuir a l'esperat guariment de la llengua malalta.

8 - *La formació de la llengua catalana* (1981). Mostra notable del meu retorn ja incondicional a l'historicisme lingüístic fou l'assaig sobre la formació de la llengua que, aquest sí, suscitaria una magnífica polèmica. Una polèmica, de més a més, poligenètica i polifacètica. El llibre havia covat dins meu llargs anys i m'hi preparava amb il·lusió sempre creixent, fins a la fi. En els darrers temps, quan el tractament del tema em semblà ja prou assaonat, vaig introduir-lo en cursos i conferències i tot augurava que la gent s'hi

interessaria de valent. No ocultó que vaig adoptar-hi un cert to provocatiu en passatges escollits, sens dubte pel caràcter de *ballon d'essai* que jo ja pretenia de donar-li. El llibre aparegué el 1981 i en poc temps se'n feren quatre edicions. Se'n despregueren diverses discussions paral·leles, en totes les quals els estudiosos debatien els meus reals (o presumptes) errors i es demanaven qui tenia raó i qui s'hi equivocava.

Nogensmenys, potser cal recordar breument el contingut d'aquest llibre. Cap de les dues explicacions existents sobre l'origen de la llengua (el qual, a parer meu, implicava de donar raó de la bipartició entre català oriental i català occidental) no semblava acceptable: a) l'una partia de les realitats geopolítiques dels comtats als inicis de la reconquesta, com ho resumia i defensava Antoni Griera (1920), quan aquesta, però, ja es trobà feta -o, si més no, molt madura- la divisió dialectal; b) l'altra es basava en la geografia del remot substrat preromà, que Manuel Sanchis Guarner (1956) considerava dividit en dos grups lingüístics, separats per una frontera que sorprenentment coincidia amb la que, molts segles després, delimitaria les dues grans modalitats de la llengua; ara bé, avui sabem que els pobles preromans s'havien assentat una mica pertot arreu i en temps molt distants (cosa que feia difícil de distingir-ne i de situar-ne geogràficament els assentaments), com ho féu veure Miquel Tarradell (1962). Si no hi ha efecte sense causa, resultava quimèric d'establir cap relació entre una inexistente delimitació de l'antic substrat (causa) i la geografia dialectal moderna (efecte). Refusades ambdues teories, en el meu assaig de 1981 jo pretenia de partir de la romanització, més intensa a l'est (futurs parlars orientals) i més fluixa (o, de moment -i en algun indret-, nul·la i tot) a l'oest (futurs parlars occidentals), constatació que n'arrossegava una altra: la romanització intensa hauria fet emmudir notablement el substrat, mentre que aquest hauria intervingut eficaçment on aquella havia estat menys operativa. Ja que la meua explicació és ben coneguda (baldament només sigui pels arguments dels qui l'han combatuda), crec que puc estalviar-vos-en els detalls. La meua teoria de la "romanització amb matisos", que prenia en consideració l'acció del substrat preromà, es convertí en un veritable repte i tot seguit esclatà la polèmica. Aquesta era inevitable i universal (ço és, res no la pararia i sorgiria de tots els costats).

En efecte, tot hi fou discutit. Escullo els temes més significatius dels debats mantinguts (centrant-me ara predominantment en l'època dels orígens de la llengua), i els introduïxo en forma de preguntes. - a) L'ibèric peninsular, era uniforme o, al nord-est, encara hi romania un cert deix fonètic d'indoeuropeu (ultra unes quantes relíquies de lèxic, aquestes, indiscutibles)? Tal possibilitat posava nerviós Antonio Tovar, que sostenia que, a l'arribada dels romans a la Península, ja no es cantava gall ni gallina del vell indoeuropeu (en contra d'allò que havien defensat diversos erudits catalans, als quals jo m'afegia en reprendre la teoria de Sanchis Guarner). Mesos després d'haver-se mostrat sever amb mi en una recensió, Tovar i jo, que ens sabíem bons amics, coincidírem en un acte, on jo el vaig saludar amb l'efusió de sempre. Ell féu així: "me alegra ver que Vd. es de los que se toman las críticas como lo que han de ser, en beneficio de una obra ya común a todos". Per cert, no deixava d'ésser curiós que Tovar m'arremetés amb força, i no hagués fet, que jo sàpiga, cap retret a Sanchis Guarner al seu moment, quan el 1981 jo no feia sinó recollir l'opinió d'aquest, citant-la ben explícitament.

b) Encara era unitària la llengua llatina o ja presentava certes clivelles? O bé: la romanització fou homogènia pertot arreu o es produí amb diferències d'intensitat i de cronologia? Aquesta disjuntiva era fonamental per a la tesi que jo defensava

(romanització intensa = català oriental / romanització fluixa = català occidental, i, en proporció inversa, l'eficàcia menor o major de l'acció del substrat, respectivament). Els llatinistes, sobretot els epigrafistes, estaven -i estan- convençuts que la romanització fou universal i uniforme (i deien: "a tot arreu on s'han fet -o es faran- excavacions, hem trobat -o trobarem- pedres romanes"), cosa que inhabilitava la meua explicació. A propòsit, en un treball recent he proposat de distingir entre *romanització* 'adquisició i assimilació de les maneres de viure dels romans' (aconseguida més ràpidament pertot) i *llatinització* 'cessió i substitució de la llengua indígena pel llatí dels romans' (adquirida gradualment segons els indrets).

c) No embolcaven seriosos dubtes les proves (històriques, arqueològiques, toponímiques) que jo adduïa a favor de les dues grans regions en què, des del meu angle de visió, calia diferenciar la romanització a Catalunya? Aquestes proves foren el blanc de diverses rèpliques. La més dura fou la d'Enric Moreu-Rey, que n'excloïa l'hagiotoponímia. Li vaig donar la raó, bé que no al cent per cent.

d) En quina mesura i com les dades presentades fins ací en disjunció (est / oest) afectarien la futura estructura dialectal de la llengua? Sobre aquest punt, escullo una discussió que jo mateix vaig compartir, tinguda al col·loqui de català d'Estrasburg (1968). Uns quants erudits en història de la llengua i en gramàtica històrica, com Ramon Aramon, Germà Colón, Ramon Sugranyes i Joan Veny, s'hi pronunciaren en el sentit que no es pot parlar de dialectes catalans fins al segle XV (o, a tot estirar, de finals del XIV ençà), en contra del que opinàvem Francesc de B. Moll i jo mateix, a propòsit dels desconcertants mallorquinismes de Ramon Llull. Quant a mi, en voler discernir entre parlars orientals i parlars occidentals, crec que les dades de què disposem ens obliguen a repartir els trets dialectals de la llengua en dos grups ben diferents, tant pel que fa al nombre d'ocurrències aduïbles com al temps de llur aparició verificada, com, encara, a llur consistència estructural: a) el primer reuneix la major part d'aquests trets (que Joan Veny estima entorn de dues dotzenes ben llargues), els quals daten de l'època al·ludida, relativament tardana (i que al més sovint se'ns presenten com a locals o almenys no omnipresents, asistemàtics, solts, esporàdics), mentre que b) el segon queda reduït a dos trets vocàlics que separen el català oriental i l'occidental (l'evolució de la *e* tancada del llatí vulgar i el tractament en general de les vocals àtones); aquests dos darrers, en afectar el moll de l'estructura fonètica de la llengua, han d'ésser, per a mi, consubstancials amb la seva mateixa naixença i per això en determinen *ab origine* la bipartició dialectal; llur comportament diferenciat (entre oest i est) correspondria al vocalisme d'un llatí més o menys tocat per certs manlleus de substrat que haurien retransmès al romanç les dobles solucions resultants (no imaginàries, sinó ja verificables per al·lusions fetes en llatí tardà i per les primeres manifestacions datades del romanç primerenc).

e) Aquest memorial de greuges contra el meu assaig (i, encara, no els hi he posats tots, ni de bon tros) culminava amb el factor que fou més discutit i més rebutjat (i que acabo d'insinuar): com havíem de valorar l'acció del substrat preromà en la conformació dialectal de la llengua, si més no pel que fa als dos trets estructurals més genuïns que la singularitzen? Jo m'hi pronunciava a favor, mentre que la majoria dels qui intervingueren en la polèmica es resistien a admetre-la o s'hi oposaven rotundament. No m'hi estendré. Precisem només que una anàlisi serena de la qüestió, endegada al llindar del segle XXI, ens fa veure que la recerca filològica es troba ací entre dos focs (l'un, dels qui disparen

contra el substrat; l'altre, dels qui contraataquen a favor seu). En efecte, per un costat, *a*) l'obstinat refús tradicional del substrat continua basant-se en una *raó cronològica*: l'absència multiseular de dades febaents que enllacin el llatí vulgar amb el protoromanç, en una època decisiva per a la plasmació de les noves llengües (notem que es tracta d'una actitud que encaixa amb el sa positivisme, perquè es basa en l'absència de proves). Però, per l'altre, *b*) la romanització de les terres ocupades pels romans forneix una *raó sociolingüística*: el llatí que s'hi anava imposant conviviva, d'entrada i durant un temps més o menys perllongat, amb les llengües que (com l'ibèric, el gàl·lic, etc.) provocaven una situació de "llengües en contacte" (en la vida social, cultural, comercial, etc.); aquestes llengües, abans que fossin engolides per la llatinització plenament consumada, deixaren un rastre que evidencien manlleus coneguts i testimonis que hi fan al·lusió (i notem, també ara, que la nova actitud tampoc no desdiu del positivisme, perquè no manquen proves d'aquest rastre). Nogensmenys, ara renuncio a seguir per un camí que em duria a reprendre la vella discussió. Al capdavant, ací no faig sinó inventariar i sospesar els errors que hom ha descobert en els meus treballs. Només faltaria que ara jo volgués convertir-los en troballes encertades!

f) Malgrat que suara he dit que ací em centraria en l'època de formació de la llengua (objectiu del meu assaig de 1981), no deixaré de fer una excepció a propòsit de la filiació del valencià. Una excepció que jo mateix ja reconeixia com a tal el 1981: si el meu assaig tractava de l'origen de la llengua, què hi feia que s'hi parlés del valencià i del balear (que només sorgiren amb les conquestes jaumines del segle XIII)? Si ja ho vaig fer aleshores, fou per incorporar-hi l'explicació històrica que n'havia donat Manuel Sanchis Guarner, l'obra del qual era molt presa en consideració en el meu llibre. Agombolat, doncs, per Sanchis, que partia del *Llibre de Repartiment* (1239) de cases i llocs de València, atorgats als qui havien contribuït a la conquesta, vaig prendre'm la llibertat de repetir allò que ell en deia: entre els qui participaren a la presa de la ciutat, eren més nombrosos els provinents de terres catalanes de l'est, on es parlava català oriental (eren 630, descompostos entre 503 de Barcelona + 127 de Tarragona) que els que hi acudien del Segrià i de les terres de l'Ebre, on es parlava català occidental (ara eren 388, suma dels 141 de Lleida + 247 de Tortosa). D'aquestes quantitats, Sanchis Guarner n'extreia, com és sabut, un argument de reforç per a la seva explicació dels dialectes catalans segons el substrat preromà (1956). Precisem que no sembla que la tesi substratista de Sanchis Guarner hagués suscitat comentaris adversos durant els sis anys que estigué en vigor, ço és fins que Miquel Tarradell en desfèu la base remota (1962); al contrari, potser perquè fa mig segle el recurs al substrat era força benvist, la seva posició tingué una bona acollida entre filòlegs i historiadors de la llengua. Quan la vaig reprendre, tot adaptant-la a la per mi anomenada "teoria de la romanització" (1981), jo tenia la impressió que així la redimia de l'objecció de Tarradell, i que, per tant, podia continuar valent-me'n com d'una proposta tan acceptable el 1981 com ho havia estat el 1956. Tanmateix, uns anys més tard, Antoni Ferrando féu una conferència seriosa i documentada al II Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1986), en la qual, ultra menystenir, no sense raonar-ho, l'argument recolzat sobre el *Llibre de Repartiment* (perquè se circumscrivia a la ciutat), *a*) desgranava una llista aclaparadora de testimonis documentals immediats i posteriors, com a prova que els repobadors del territori valencià provenien sobretot de la Catalunya occidental, i *b*) reprenia la teoria de la reconquesta, tot defensant-la de les meves afirmacions, com si jo

n'hagués estat el primer detractor. El meu il·lustrat contradient em permetrà de fer una lleu reserva al seu tarannà en aquest punt: en la dita conferència, naturalment a mi adreçada, s'hi escatimaven les al·lusions a Sanchis Guarner, al qual jo m'havia encomanat de faisó explícita, de manera que el lector més distret sabia que en allò que jo deia sobre la qüestió no hi havia res de la meva collita: tot era trafegat mot per mot de Sanchis. Vaig comprendre l'actitud de Ferrando per l'emotiva mostra de respecte, estima i fidelitat que així dedicava a la memòria del seu mestre. Ara bé, atès que ací el que ens interessa és de salvar la veritat històrica, reconec que l'argument demogràfic adduït per Sanchis Guarner ha de restar, de moment, interdit. I no dic anul·lat, per tal com la recerca tira endavant sens parar, com ho palesa l'aportació recent d'Enric Guinot (1999), tampoc no indiscutible, però que obre perspectives fins ara imprevises. I pensem que s'hi afegiran les que li succeiran. Això no vol dir que no calgui sospesar a fons totes les dades històriques i dialectals que addueix Ferrando, les quals, ben mirat, resten anacròniques pel que fa a l'època dels orígens pròpiament dits de la llengua (una època que, limitada a Catalunya, hauríem de tancar al segle XII). Per tant, també ací jo m'havia equivocat, en introduir una referència a les conquestes del segle XIII, sempre seduït per la captivadora visió, no menys anacrònica, de Sanchis Guarner. Com sempre, el treball d'equip va fent via, i hom veu que s'hi renoven els investigadors i que els punts de vista d'una primera fase són matisats o substituïts pels de la fase subsegüent. Els historiadors de demà sabran fer, sobre cada tombant, les síntesis més objectives dels factors més heterogenis.

Em plauria d'arribar a una breu conclusió sobre l'enrenou que jo vaig provocar amb l'assaig de 1981. Accepto volenterosament, i no disgustat davant les raons aportades per altri, sinó, ben al contrari, regraciant de cor els col·legues i amics que les han adduïdes, que jo em vaig enganyar en diversos indrets del llibre, sobretot en valorar i connectar de manera molt personal fets i realitats que, en si mateixos, són d'existència palesa i tangible. També percebo la relativitat dels meus lapsus. Per exemple: penso que estava menys desencertat amb la "romanització amb matisos" que amb la "desromanització per l'arabisme" (malgrat que el paral·lel amb la Gàl·lia, segons Walther von Wartburg i Amado Alonso, era ben temptador). En fi, crec que encara hi ha molt camp per córrer. Sens dubte pensareu que estic portant l'aigua al meu molí, però ho dic sincerament: gràcies a tots els especialistes que hi han intervingut, els nostres debats seran inapreciables amb vista a una eventual prossecució del tema. La polèmica em féu feliç i crec que entre tots aclarírem aspectes importants referents a la naixença de la llengua. L'eufòria es mantingué encesa i tensa durant vuit o deu anys i, sumant les aportacions alienes i les meves respostes, el balanç dona un saldo altament positiu. Qui se n'aprofitarà? Déu sap si un dia jo podré encara reprendre i recapitular el tema estimat, com és avui el meu fervent desig, però, després de fer tan reiteradament professió de fe en el treball d'equip, puc dir que estic molt tranquil. Confio que, arribat el moment, tant el capítol de la formació de la llengua (àdhuc extrapolat, per què no?, fins a la fi del segle XIII), com el meu assaig de 1981, com, encara, l'atractiva i apassionant discussió que els subseguí, fascinaran nous investigadors, els quals, prenent la torxa, arrodoniran una comesa que necessita d'ésser completada, matisada, afinada i millorada. Una vegada més: beneïts els errors que, en ésser discutits i contrarestats, fan progressar la recerca.

9 – **La corba d'una vida, paral·lela al rerefons del país? Conclusió.** Abans (núm. 2) he explicat que el tema de la present dissertació m'havia estat suggerit per la divisió de parers que s'ha produït fa poc temps a propòsit de l'autoria de les *Regles de esquivar vocables*, text escrit vers 1492, al qual, després d'estar-hi embrancat durant mig segle, he dedicat un estudi recent (1999). Es tracta d'una matèria àrdua, i no és fàcil de prendre posició entre l'autoria que apunta el transcriptor del manuscrit i la que inferim de l'anàlisi filològica i històrica del text. I bé, si jo vaig proposar, no sense arguments poderosos (i per a mi, és clar, diriments), que Pere Miquel Carbonell era qui l'havia escrit, no manca qui es resisteix o s'oposa a atribuir-li'n l'autoria, i no ho fa tampoc sense aportar-hi al seu torn raons de pes, que així mateix cal considerar. En pocs mots: en la recerca sempre anem passant d'una polèmica a una altra. Ací no entraré en la de les *Regles* que insinuo, per tal com la discussió encara s'hi està coent. Però he estimat oportú de situar la meua intervenció ací entre l'inici i el progrés d'una polèmica (que, si ara és la que concerneix les *Regles*, perquè cronològicament incideix en la meua reflexió d'avui, també hauria pogut ésser qualsevol altra), i la presento com a símbol de la continuïtat i de l'eficàcia de la recerca científica. Tota recerca, vista de lluny (tal com la percebem històricament), ens apar plàcida i serena, però qui la viu de portes endins tant s'hi esplaia i en gaudeix com s'hi neguiteja i en sofreix, tot debatent-se entre l'esperança, l'encert, el dubte i l'error.

Des d'aquesta perspectiva, he fet discórrer quatre moments forts que vaig viure en els anys 1947, 1951, 1969 i 1981, arran de la publicació de tants d'altres llibres meus, pràcticament tots sobre la llengua catalana, els quals foren objecte de les crítiques adverses que ja sabem. Bé que és ben lluny de mi l'afany de col·locar-me en un primer lloc, que no mereixo, no puc resistir a la temptació de posar en relació aquestes quatre fites de la meua vida acadèmica amb quatre aspectes del lent procés de recobrament de la llengua exànime, que van de la crisi màxima de 1939 fins a començos del decenni dels vuitanta (amb indicis ja més esperançadors). A cada aspecte aplicaré un adjectiu, que reflectirà l'estat relatiu de la llengua i hi situarà el contingut o la circumstància del corresponent llibre meu. Així em permetré de qualificar la llengua, successivament, d'*abatuda*, *dominada*, *desnaturalitzada* i "*seminormalitzada*". Tots quatre adjectius són, és clar, negatius, a desgrat que no deixin de suggerir les febles millores que la llengua aconseguia. I perquè resti manifest que signifiquen per a mi aquests adjectius així de grisos, deixeu-me'ls contrastar amb el de la frase *llengua floreixent*, que tan bé retrata la llengua amb què jo vaig obrir els ulls al món, la que omplia en exclusiva els meus medis habituals en els anys trenta del segle passat (familiar, educatiu, religiós, social, ambiental i de lleure) i que m'acompanyà fins que vaig acabar l'ensenyament secundari, quan ja vivíem el dolorós període de 1936 a 1939.

Repassem els al·ludits quatre moments de la meua activitat. – a) Quan tant havíem somniat d'entrar a la mítica Universitat Autònoma del Patronat, el 1939 ens enflocaren la Universitat reaccionària del franquisme. El canvi brutal de llengua, de mentalitat, de visió del món, ens *abatia*. La llengua, no menys *abatuda*, enlloc no era presa en consideració. Era cos de delictes i tot. En aquest clima, el millor recurs era de preparar-nos per a ésser útils un dia al país i a la societat. La tesi doctoral m'ajudaria a saber treballar i a tenir capacitat legal per a exercir. Calia defensar la tesi a Madrid, on entaforaria un tema de català sota un títol general hispànic. Així vaig passar el doctorat (l'any 1945), amb un estudi voluntariós però insegur. Publicat el 1947 (núm. 5). – b) Les dificultats no remetien;

al contrari: en el curs dels primers temps de la dictadura, referma la violència, imposada amb pèrfides aparences de legalitat, i la llengua, absent de tota manifestació pública escrita i oral, viu *dominada*, com *dominada* viu la societat que s'hi expressa, tot dissimulant el seu comportament fidel. Tothom ignora quant de temps durarà la situació, però hem de tirar endavant i ens convé aprofitar el temps per a dotar-nos d'instruments. Ací entra el meu propòsit de redactar una gramàtica històrica catalana, encara que sigui en castellà, i és així com el vell projecte esdevé realitat el 1951 (núm. 6) – c) D'una banda, el règim polític no amolla pel que fa als principis; però, de l'altra, el desgast en l'exercici del poder, la intrèpida i arriscada pressió interior i el clima internacional de la nova Europa que es refà del gran destret, fan menys violenta l'opressió de la llengua. Amb tot, aquesta continua indefensa, tant en recursos de realització (perquè li són vedats o obstruïts l'ensenyament, els mitjans de comunicació, els actes públics) com en recursos humans (de resultes d'una immigració sense precedents de castellanoparlants, davant la qual ni les institucions ni les persones poden intervenir). Cap d'aquestes mancances no és *natural*. D'ací que pugui dir-se que la llengua es troba *desnaturalitzada*. En aquells anys durs em llanço a fons contra aquest estat deturpat, sobretot amb l'enquesta sobre el català a Barcelona (1964) i el llibre que n'explica el procés i els resultats (1969) (núm. 7). - d) Passen més anys. La problemàtica del català s'aclareix considerablement amb l'anomenada "transició política" (1975-1980), que canalitza textos fonamentals (com la Constitució, els Estatuts d'autonomia, els plans i les lleis de normalització, etc.), dels quals deriven efectes importants per al recobriment de la llengua, desgavellada però guarible (en l'ensenyament i l'anomenada "immersió escolar", en la premsa, la ràdio i la televisió, amb l'ús de la llengua en l'administració, el compromís de la Universitat i altres institucions amb la llengua, el prestigi que irradia la llengua oficial, etc.). Tanmateix, malgrat que totes les mostres que puguem presentar siguin veritables signes de normalització (i més podríem afegir-n'hi), encara érem molt lluny d'aconseguir un estat normal per a la llengua. Tot al més, hauríem de parlar d'una "*seminormalització*" (valgui la paraula). El català s'havia aturat en un nivell de llengua "*seminormalitzada*", encara hi és avui i tots sabem prou com costa de sortir-ne. Pel que fa a mi, el clima d'aquesta certa normalitat em féu retornar a la vida acadèmica d'altre temps i, començant la casa per la teulada, vaig aventurar-me a engiponar una mena de projecte sobre els orígens de la llengua (partint de set o vuit premisses històriques segures i acceptades) i compost en forma d'assaig, és a dir, insinuant explicacions possibles, probables o certes, amb ganes d'obrir un diàleg (núm. 8). Sens dubte hauria estat més lògic i més aconsellable d'estudiar el tema durant anys i documentar-m'hi fins a esgotar-ne la matèria, per tal que aquesta adquirís la forma d'un dens treball d'investigació. Vaig optar per proferir una espècie de crit d'atenció. Tanmateix, tal com han anat les coses, penso que tots hi hem guanyat, jo potser el qui més, però també els qui han participat en la polèmica, de la qual sempre seran considerats coautors, com a membres d'un formidable equip de treball.

És l'hora de cloure el meu passeig històric, lingüístic i autobiogràfic. Què en diré? "D'hòmens és errar", escriví Josep Carner en encapçalar fa un segle la fe d'errades d'un llibre de poesies seu. Aquesta declaració, feta en llengües i en formes diferents, i dita i repetida en el decurs de la història, conté una gran lliçó d'humanitat que sempre m'he esforçat a aprendre, i més ara, quan ja no és llunyà el dia que ni equivocar-me podré. En l'endemig, "homo sum" i reconec que, per ma natura humana, he fet marrades en la ruta

pels temes de la llengua: si el meu propòsit era d'esclarir-los, de fet alguna vegada els he embullats, però tampoc no deixo de confiar que l'oratjol que hi he suscitat sovint n'hagi fet el pentinat més acceptable i més atraient. El resultat és que diversos artífexs capil·lars hem contribuït, cadascú amb la seva pinta i les seves tisores, que els temes presentin avui una clenxa diferent de la que tenien abans de ficar-nos-hi, i potser ara no menys dreturera que aleshores.

Sí, cadascú amb els seus instruments. Amb encerts i amb errors, ací caic i allà m'alço, la ciència va endavant. Seria falsa modèstia de negar que els meus cops de tisores, tant els encertats com els equivocats, no s'hi coneixen. Són patents i duen el meu nom. I, com dic, la ciència progressa. Que la Universitat de València en té plena consciència sembla palesar-ho que, malgrat la meua història incerta, no ha vacil·lat a atribuir-me el guardó més preuat que em podia atribuir. Gràcies te'n siguin donades, Universitat de València.

Universitat de València

4 d'abril de 2003